

КОРРУПЦИЯ ТУШУНЧАСИ, УНИНГ КЎРИНИШИ ВА ШАКЛЛАРИ

Медетбаева Ақсунгул Шарапатдин қизи

Тошкент давлат юридик университети Коррупцияга

қарши курашиш ва комплаенс-назорати

йўналиши 1-курс магистранти

Pochta manzili: aksmedetbaeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7307506>

ARTICLE INFO

Received: 26th October 2022

Accepted: 06th November 2022

Online: 09th November 2022

KEY WORDS

Коррупция, манфаат, жинойат, кўриниш, шакллари, мансабдор шахс, мансаб, ваколатлари доираси, ҳокимият, бошқарув.

Коррупция тушунчаси кенг бўлиб, ҳозирда унинг оммавий қабул қилинган, ягона таърифи мавжуд эмас. 2002 йилда БМТ нинг Коррупцияга қарши конвенциясининг лойиҳаси ишлаб чиқиляётган пайтда ҳам коррупцияга таъриф беришдан кўра, унга оид барча ижтимоий хавфли қилмишларнинг рўйхатини кўрсатиш мақсадга мувофиқлиги таъкидланган.

Ўзининг тарихийлигига кўра, коррупция фақат урушдан кейинги ўринда туради. Икки-тўрт минг йиллар аввалги ҳалқ афсоналарида ижобий қаҳрамонлар билан бир қаторда таъмагир, порахўр, ўз мансабидан ҳар қандай йўллар билан ғайриқонуний равишда фойдаланувчи амалдорлар ҳам асосий иштирокчи сифатида тилга олинган. Қимор ўйини ёки фоҳишабозлик, буюртма асосида одам ўлдириш, гиёҳвандлик моддалари ёки спиртли ичимликларни қонунга ҳилоф равишда олиш-сотиш кўринишида бўлишидан қатъий назар, бу турдаги

ABSTRACT

Мазкур мақолада коррупция тушунчаси, унинг кўриниши ва шаклларига доир масалалар баён этилган. Бундан ташқари, мақолада коррупция тушунчаси, унинг кўриниши ва шаклларига доир олимларнинг фикрлари таҳлил этилган.

жинойтлар қадим замонлардан бери мавжуддир. Коррупция қариндошлик, уруғ-аймоқчилик, бир миллатга мансублик ришталари билан боғланган, у Шарқда ва Ғарбда даставвал ўзлигини ҳимоя қилиш ва бегона ижтимоий (ёки миллий) муҳитга мослашишга хизмат қилувчи ташкилот сифатида вужудга келган, кейинчалик эса жинойий муҳит, жинойий уюшмалар ҳар хил ном билан аталганига қарамай, у кўп асрлардан бери маълум. Чор Россиясида ов итларининг амалдорга пора сифатида берилиши кўпгина масалаларни ҳал қилган. Ҳозирги шароитда коррупция “уруғ-аймоқчилик”, “қуда-андачилик”, “маҳаллийчилик”, бирон-бир авлодга мансублик кўринишларида намоён бўлмоқда.

Этимологик жиҳатдан “коррупция” - латинча “corruptio”, яъни “бузиш, сотиб олиш, пора эвазига оғдириш” деган маънони англатади. Юридик энциклопедия муаллифларининг таъкидлашича, “коррупция – мансабдор

шахслар томонидан уларга берилган ҳуқуқлар ва ҳокимият имкониятларидан шахсий бойлик орттириш учун фойдаланишда ифодаланувчи сиёсат ёки давлат бошқаруви соҳасидаги жиноий фаолият”¹.

“Юридик атамалар қомусий луғати”да коррупция тушунчасига “давлат функцияларини бажариш ваколатига эга бўлган (ёки уларга тенглаштирилган) шахсларнинг ғайриқонуний тарзда моддий ва бошқа бойликлар, имтиёзларни олишда ўз мақоми ва у билан боғлиқ имкониятлардан фойдаланиши, шунингдек, бу бойлик ва имтиёзларни жисмоний ёки юридик шахслар қонунга ҳилоф равишда эгаллашига имкон бериши”², деб таъриф берилган.

Бошқа манбаларда эътироф этилишича, коррупция атамаси “сиёсат ёки давлат бошқаруви соҳасидаги жиноий фаолият бўлиб, мансабдор шахслар ўзларига берилган ҳуқуқлар ва ҳокимият имкониятларидан шахсий бойиш мақсадида фойдаланишидан иборат”³, деб тавсифланган.

1979 йил 17 декабрда қабул қилинган Ҳуқуқий тартиботни сақлаш бўйича мансабдор шахсларнинг хулқ-атвор кодексида: “Коррупция тушунчаси миллий ҳуқуқда белгиланиши лозим”, деб қайд этилган ва унда мазкур ҳодисанинг намунавий таърифи қуйидагича келтирилган: “...мансабдор шахс ўз мансаб ваколатлари доирасида ҳар қандай шаклдаги ҳақ эвазига мазкур

ҳақни берувчининг манфаатлари йўлида, лавозим йўриқномаси қоидаларини бузган ҳолда ёки бузмасдан муайян ҳаракатларни бажариши ёки ҳаракатсизлиги”⁴.

Коррупция тушунчасига берилган шунга ўхшаш таърифга Жаҳон банкининг ҳозир дунёда давлатнинг ролига бағишланган ҳисоботида ҳам дуч келиш мумкин: коррупция – бу “шахсий наф кўриш йўлида давлат ҳокимиятини суиистеъмол қилиш”⁵.

Коррупциянинг бундай талқини ҳозирги замон криминологиясида ҳам мавжуд. Масалан, А.И.Долгова коррупция тушунчасига “давлат амалдорлари ёки ўзга хизматчилар пора эвазига оғдирилиши ва шу асосда улар ўз хизмат ваколатларидан шахсий ёки муайян гуруҳ манфаатларида фойдаланиши билан тавсифланувчи ижтимоий ҳодиса”⁶, деб таъриф берган.

Н.Ф.Кузнецов ва Г.М. Миньковлар коррупция деганда давлат аппарати ва нодавлат тузилмаларининг ходимларини пора эвазига оғдиришдан иборат бўлган ижтимоий хавfli ҳодисани тушунади⁷. Аммо ижтимоий ҳодиса сифатидаги коррупция тушунчасининг пора эвазига оғдириш, порахўрлик билангина боғлиқ бўлмаган кенгроқ талқини ҳам мавжуд ва у, бизнингча, тўғрироқдир.

Коррупция сўзи адабиётларда турлича талқин қилинади. Унинг ягона

⁴ Уголовный кодекс Республики Казахстан: Учебно-практическое пособие. – Алматы: НОРМА-К, 2007. – 21 с.

⁵ Отчет Всемирного банка о мировом развитии / Под общ. ред. Д.Тушунова. Пер. с англ. Н. Сухова. – М.: Прайм-Гасс, 1997. – 26 с.

⁶ Криминология / Под ред. А.И. Долговой. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 68 с.

⁷ Криминология / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: МГУ, 1994. – 58 с.

¹ Юридик энциклопедия . – Тошкент: Шарк, 2001. – 258 б.

² Юридик атамалар қомусий луғати. – Тошкент: Шарк, 2003. – 201 б.

³ Юридическая энциклопедия. 2-ое изд. перераб. – М.: Зерцало, 2003. – 45 с.

тушунчаси йўқ, у бир неча жиноятларни ўзида мужассамлаштириши мумкин. Ҳатто халқаро ташкилотларнинг тавсияларидан ҳам унинг ягона тушунчасини яратиб бўлмайди, бошқарув тартибига қарши мансабдорлик жиноятлари “коррупция” деб аталмоқда⁸. Муаллифнинг фикрича, бошқарув тартибига қарши мансабдорлик жиноятлари ва коррупция тушунчаларининг моҳияти турлича ва улар орасида фарқлар ҳам мавжуд. Коррупция мансабдор шахслар томонидан давлат ҳокимияти ёки бошқаруви ваколатларидан фойдаланган ҳолда шахсий манфаатларни кўзлаб содир этиладиган жиноятлар йиғиндисиدير. Коррупция деганда мансабдор шахслар томонидан ҳокимият ёки мансаб ваколатларидан қонунга зид равишда фойдаланиб, оммавий тарзда моддий ёки номоддий манфаатдорликка эришиш тушунилади”⁹.

Л.В.Михайлов “Коррупция тушунчаси АҚШ олимлари томонидан айниқса чуқур ва ҳар томонлама тадқиқ этилган. Коррупция муаммоларининг америкалик тадқиқотчилари бу ҳодисани сиёсий арбоблар, давлат аппарати ходимлари, бизнесменлар ва бошқа шахслар бойиш ва ўз ижтимоий

мақомини юксалтириш мақсадларида, шахсий, оилавий ёки муайян гуруҳ манфаатларини кўзлаб, ўз расмий вазибалари ва давлат функцияларини бажаришдан бўйин товлаши сифатида тавсифлайдилар”¹⁰, деб ёзади.

Джонстон М нинг фикрича коррупция: а) мансабдор шахснинг расмий вазибалари ва ўзга шахсларнинг ҳуқуқлари билан мувофиқ бўлмаган муайян имтиёз бериш ниятида содир этиладиган қилмиш; б) мансабдор шахснинг ўз хизмат лавозими ёки мақомидан ўзга шахсларнинг вазибалари ва ҳуқуқларига зид бўлган мақсадларда ўзи ёки ўзга шахс учун бирон-бир устунликни қўлга киритиш учун қонунга хилоф равишда фойдаланишидан иборат бўлган қилмиш сифатида тавсифланади¹¹.

П.А.Кабанов коррупцияга давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг мансабдор шахси ўз хизмат мавқеидан шахсий бойиш учун фойдаланишидан иборат бўлган ижтимоий ҳодиса сифатида ёндашади¹².

Қ.Тожибоев эса, “Коррупция жиноятчилиги натижасида давлат бошқарувининг имкониятларидан фойдаланиш, уни ўз манфаатларига бўйсиндирилган ҳолда ташкил этилиши асосида вужудга келади¹³”, дейди.

⁸ Кадыков В.М. Некоторые проблемы коренной трансформации экономического механизма и криминализации российской экономики // Проблемы борьбы с преступностью, охраны прав и законных интересов граждан в условиях перехода к рыночной экономике. – М., 1996. – С.85-94.; Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: учебное пособие/–Алматы: КазАТК,2008.–287 с.

⁹ Ахраров Б.Д. Бошқарув тартибига қарши мансабдорлик жиноятлари учун жавобгарлик муаммолари: Юрид. фан. докт. ...диссертация. – Т., 2008. – Б.143-146.

¹⁰ Михайлов Л.В. Борьба с коррупцией в США (80-е годы) // Вопросы истории. – 1994. - №5. – 9 с

¹¹ Джонстон М. Поиск определений: качество политической жизни и проблема коррупции // Международное жюри социальных наук. – Париж, 1997. - №16. – 18 с.

¹² Кабанов П.А. Коррупция и взяточничество в России: исторические, криминологические и уголовно-правовые аспекты. – Нижнекамск: Гузель, 1995. – 32 с.

¹³ Тожибоев Қ. Мансаб мавқеини суистеъмол қилиш йўли билан ўзгалар мулкни талон-тарож қилганлик учун жавобгарлик. – Тошкент: ТДЮИ, 2004. – 13 б.

“Коррупция... – давлат лавозимидан шахсий наф кўриш учун ғайриқонуний фойдаланиш. “Ғайриқонуний” атамаси давлат лавозимларини эгаллаган шахсларнинг хулқ-атворини тартибга солувчи қонунлар (қоидалар) мавжудлигини англатади”¹⁴.

А.К.Иркаходжаевнинг фикрича, “криминологик ҳамда жиноий хулқ-атворнинг ижтимоий-ҳуқуқий нуқтаи назаридан коррупция – бу уюшган жиноятчиликнинг бир туридир. Мазкур жиноятни содир этилиши мақсадлари остида нафақат моддий бойлик орттириш, балки ҳокимиятга интилиш манфаатлари ҳам ётади. Коррупция давлат ва бошқа хизматчиларнинг расмий хизмат ваколатларини, улар билан боғлиқ бўлган нуфуз ва имкониятларини шахсий ёки муайян гуруҳ, корпоратив манфаатлар йўлида, ғаразли мақсадларда фойдаланиши билан тавсифланувчи ижтимоий ҳодиса”¹⁵.

Қ.Р.Абдурасулованинг таъкидлашича: “Коррупция тўғридан-тўғри маънодаги ҳуқуқий категория ҳисобланмайди, чунки унинг юридик таърифи мавжуд эмас. Аммо мазкур тушинча қонунлар ишлаб чиқиш жараёнига, қонунни қўллаш амалиётига жиддий таъсир кўрсатади. Шу сабабдан ҳам бу муаммо халқаро ташкилотларни ташвишлантирмоқда”¹⁶.

“Коррупция” тушинчасининг ўзи бирон-бир қаътий ҳуқуқий маъзмунга эга эмас.

¹⁴ Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под ред. В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 92 с.

¹⁵ Криминология. Учебник. Отв.редактор: М.Х.Рустамбаев. – Ташкент: ТГЮИ, 2008. – 219, 221-222 с.

¹⁶ Қ.Р.Абдурасулова, О.Курбонов. Коррупция: Асосий тушунча ва шакллари (рисола).Т.2009.16 б.;

Ушбу шарт-шароитлар туфайликоррупцияга қарши кураш олиб бориши керак бўлган органлар зиммасига юкланган қонун қўллаш амалиёти ва статистика ҳисоб-китоблари аслини олганда аросатда қолиб келди.

Бугунги кунда, криминалист олимлар ўртасидаги баҳсларда, жиноят, фуқаролик, маъмурий, меҳнат, хўжалик ҳуқуқи соҳасидаги мутахассисларнинг илмий ишларида, оммавий ахборот воситаларида “коррупция” ибораси турли маъноларда қўлланилмоқда, бу эса коррупция ижтимоий-ҳуқуқий ҳодиса бўлиб, порахўрликнинг ўта салбий кўринишидир, деб хулоса қилиш имконини беради.

Баъзи манбаларда эса бу атама “иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар” ва “мансабдорлик жиноятлари” каби сўзлар билан бир қаторда қўлланилади. Республикамизда чоп этилган китоб ва мақолаларда ҳам коррупция дейилганда, юқори мансабдаги шахслар томонидан содир этиладиган порахўрлик назарда тутилади¹⁷.

Шу билан бирга, баъзи муаллифлар коррупция деган юридик тушунчанинг жорий этилиши, унинг муайян кўринишлари (Масалан, пора) га қараб таърифлаш зарур эмас, деб ҳисоблайдилар.

Чунки, ана шу тушинчани қаътий қолипга солиш билан боғлиқ бўлган ҳар қандай уринишлар пировард оқибатда коррупция ҳатти –ҳаракатларининг бир қисми ЖК ёки бошқа қонунларнинг

¹⁷ Зуфаров Р.А. Порахўрлик учун жавобгарлик.Т.: ТДЮИ, 2004.Б-203. Ахроров Б.Ж. Мансабдорлик жиноятлари учун жавобгарлик. Т.: Адолат, 2007.268 б.

таъсир доирасидан четда қолиб кетишга олиб келиши мумкин.

Шу билан бирга бошқа олимлар Жиноят кодексига ягона коррупция тушинчасининг киритилишига қарши эканликларини билдиришади. Жумладан, бу жиноят ҳуқуқи нормаларининг энг оддий талабларига ҳам зид бўлиб, қонунинг қўпол бўзилишига олиб келиши мумкин, шунинг учун ҳам халқаро миқёсда коррупцияга қўп таърифлар берилган, аммо унинг тўла ва аниқ ҳуқуқий таърифи мавжуд эмас. Уларнинг фикрига кўра, “Коррупция” ҳуқуқий эмас, кўпроқ ижтимоий ва криминологик тушинчалардир, шунинг учун унга муайян жиноятнинг таркиби сифатида эмас, балки ижтимоий ҳодиса деб қараш керак¹⁸.

Жиноят қонунда муайян жиноий қилмишни содир этганлик учун жавобгарлик назарда тутилади. Мазкур таърифдан кўриниб турибдики, мансабдор шахслар томонидан порахўрлик, ғараз мақсадларда хизмат мавқеини суистеъмол қилиш, ўзгалар мулкини талон-тарож қилиниши ва ўзлаштирилиши коррупциянинг кўринишларидан биридир. Бундан коррупция порахўрлик доирасидан кенгроқ, у порахўрликдан ташқари ўзи ва бошқалар учун қонунга хилоф равишда имтиёзларни қўлга киритиш мақсадида мансабидан фойдаланиб, содир этиладиган бошқа турдаги жиноятларни ҳам ўз ичига олади, деган хулосага келиш мумкин.

Мазкур муаммога доир юридик адабиётларнинг таҳлили шундан гувоҳлик берадики, илмий талқинга муҳтож бўлган “коррупция” тушинчасининг ўзидан ташқари, бизнинг назаримизда, коррупциявий ҳуқуқбўзарлик, жиноий, коррупциявий қилмиш, жиноий коррупциявий қилмишнинг таркиби, коррупциявий алоқларга эга бўлган жиноий уюшма, жиноий коррупция қилмишнинг субъекти каби масалалар ҳам баҳсли бўлиб қолмоқда.

Хуллас юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, коррупцияга шундай таъриф бериш мумкин. Коррупция – давлат хизматчиларининг ўз хизмат мавқеи ва эгаллаб турган мансаби ҳамда у билан боғлиқ бўлган обрўсидан шахсий наф кўриш ёки бир гуруҳ шахсларнинг манфаатлари йўлида ғараз мақсадларда фойдаланишдан иборат бўлган жамият учун хавfli ҳодисадир.

¹⁸ Агыбаев А.Н. Ответственность должностных лиц за служебные преступления. Алматы: Жети жаргы.1997., С 181.; Алауханов Е.О., Турсынбаев Д. Борьба с коррупцией в государственных органах в республике Казахстан. Алматы, 2008.С. 278.

References: